

جعفرزاده قاضی و مجموعه بی‌نظیرش

محمدجواد جدی

حمیدرضا قلیچ‌خانی

جعفر جعفرزاده قاضی در سال ۱۳۰۰ خورشیدی در محله شاپور و خیابان فرهنگ تهران به دنیا آمد. پدر او که در جوانی از اصفهان به تهران مهاجرت کرده بود، همراه برادرش یعنی عموی جعفر به کار تجارت مشغول بود و به اقتضای کار خود مرتباً به ترکیه سفر می‌کرد. جعفر نیز مدتی پس از فوت پدر، یعنی در سال ۱۳۲۱ به استانبول رفت و به مدت ۴ سال در آنجا اقامت گزید و به قول خودش زبان ترکی را بهتر از بقیه زبانها (یعنی انگلیسی، فرانسوی و آلمانی که بعدها در اروپا فرا گرفت) می‌دانست. او در مدت اقامت خود در ترکیه با آثار تاریخی و هنرهای اسلامی آشنا و به آنها علاقه‌مند شد و در میان همه آنها شیفته هنر خوشنویسی و کتابت گردید. جعفر جعفرزاده قاضی پس از اتمام جنگ جهانی دوم به فرانسه رفته و یکسال نیز در آنجا بسر برد. او در کنار کار تجارت خانوادگی به جمع‌آوری آثار گوناگون به شکل تفنن و سرگرمی نیز اقدام می‌نمود. کم‌کم علاقه فراوان او به جمع‌آوری این آثار سبب شد تا کار تجارت را رها سازد و تمام وقت خود را به صورت جدی صرف جمع‌آوری این آثار نماید. او با بیشتر کتابخانه‌ها و موزه‌ها؛ مانند کتابخانه مجلس شورای ملی و نیز موزه‌های کشورهای ترکیه، آلمان، انگلیس و فرانسه در ارتباط بود و مبادله اطلاعات داشت و گاه برای مطالعات تحقیقاتی برخی از کتابها و مرقع‌های نفیس خود را در اختیار آنها قرار می‌داد.

جعفر جعفرزاده قاضی پس از سفرهای طولانی، بالاخره در شمال شهر مونیخ آلمان اقامت گزید. او همواره برای تهیه آثار نفیس به حراجی‌های گوناگون کشورهای چوون ترکیه و انگلستان در رفت و آمد بود و به این‌سان توانست پس از شصت سال گنجینه‌ای بسیار نفیس از خطوط و کتاب‌های ایرانی و اسلامی شامل مرقعات خط و کتاب‌های نفیس خطی چون قرآن و دیوان‌های سخنوران پارسی و عثمانی و عربی فراهم آورد. مرحوم قاضی در ایران با بزرگانی چون مرحوم سلطان‌القرایی تبریزی و استاد عبدالحسین حائری آشنا بود و از

اطلاعات و نظریات آنها سود می‌جست. سابقه آشنایی نویسنده این سطور با مرحوم قاضی به بیش از ۲۵ سال می‌رسید. مرحوم قاضی همواره آرزو می‌کرد و می‌گفت: «کاش در ایران شرایط به گونه‌ای بود که می‌توانستم ثمره بیش از نیم قرن تلاش و زحمتی که برای جمع‌آوری این آثار نفیس صرف شده را در موزه‌های اختصاصی در وطن خود به نمایش عمومی بگذارم تا علاقه‌مندان بتوانند با دسترسی به منابع ناب، هنر گذشتگان خود را از نزدیک ببینند و ادامه دهنده راه آنها باشند». من از همان روزهای ابتدایی اصرار فراوانی داشتم که به مصداق آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید، ایشان حداقل تصاویری از آثار مجموعه خود را به صورت نفیس چاپ و منتشر کند اما بهانه‌ها و اگر مگرهای ذهنی او مانع این کار بود، تا اینکه بالاخره در اواخر عمر تصمیم گرفت تصویر برخی از آثار مجموعه خود را شخصاً تهیه و در اختیارم قرار دهد، او همچنین مصمم شد دیوانی منحصر به فرد از لسان‌الغیب حافظ شیرازی را که در سال ۸۶۷ هـ. ق. محمود هروی پیربوداغی کتابت شده بود به چاپ برساند که اجل امانش نداد و در ۳ مهر سال ۱۳۸۶ خورشیدی در مونیخ دارفانی را وداع گفت.

تصاویر برخی از آثار مجموعه او بعدها توسط خواهرزاده ایشان و دوست گرامی‌ام جناب آقای مجید قدس در اختیارم قرار گرفت که ضمن تشکر از ایشان به جهت توجه و عنایتی که به پژوهش‌های حوزه خوشنویسی دارند تعدادی از این آثار را با انتخاب و معرفی پژوهشگر نامی و دوست گرامی استاد حمیدرضا قلیچ‌خانی تقدیم علاقه‌مندان می‌نماییم و امیدواریم در آینده بتوانیم به معرفی آثار بیشتری از این مجموعه منحصر به فرد اقدام نماییم.

برخی از این آثار به اندازه‌ای نادر و منحصر به فردند که شرح حال یا حتی نام برخی از کاتبان و خوشنویسان آنها در منابع مهمی چون احوال و آثار خوشنویسان مرحوم دکتر مهدی بیانی ذکر نشده است، و از این روی توجه پژوهشگران به این آثار و آشنایی با آنها از اهمیت زیادی برخوردار است و می‌تواند الگوی مناسبی برای شناسایی بسیاری از آثار موجود بدون رقم را در آینده فراهم آورد.

به یاد دارم روزی که به علت بیماری نتوانست به دیدارم بیاید و تلفنی خواست تا در هتل لاله به دیدارش بروم و در حقیقت این دیدار، آخرین دیدارم با او بود، از دوست هنرمندم جناب رضا ابراهیمی‌نژاد خواستم مرا همراهی کند تا ضمن آشنایی با جناب قاضی شاید مقدمات سفر ایشان به مونیخ جهت عکس‌برداری فنی و تخصصی از آن مجموعه برای کتاب‌های ۲۵ جلدی شرح حال خوشنویسان فراهم آید. این ملاقات در هتل لاله تا پاسی از شب طول کشید. وقتی به ایشان گفتم: این مجموعه نفیس را باید فرد متخصصی به صورت دقیق عکس‌برداری یا اسکن کند، با لبخندی رو به من کرد و گفت دیگر دیر شده، سرطان تمام وجودم را گرفته ... و سپس لحظه‌ای درنگ کرد و نفسی کشید و با لبخندی پرسید:

«بینم نمیشه برای کفن جیب بذارن؟ تا حداقل چندتا از اینها رو برم اون طرف؟»

این سخن آخر آن مرحوم در عین ظاهر طنزآمیز خود حکایت از واقعیتی انکارناپذیر داشت و آن علاقه و عشق بی‌چون و چرای او به این آثار ارزشمند بود. تو گویی آنها را فرزندان خود می‌دانست و همچون پدری دوستشان می‌داشت. هر چند هرگز ازدواج نکرد و فرزندی نداشت و این آثار به واقع فرزندان او تلقی می‌شدند.

فرزندانی که امروز بیم پراکندگی شان می‌رود.

این عبرتی است برای اهل نظر تا پیش از آن که کار از کار بگذرد و فرصت جاویدان کردن نامشان را از دست بدهند کاری را که شایسته شخصیت خود و میراث فرهنگی سرزمینشان است انجام دهند، و گرنه ایشان نیز همچون شادروان قاضی و به مصداق سخن قیصر امین‌پور در می‌یابند که «ناگهان چقدر زود دیر می‌شود» یادش گرمی‌باد

در مجموعه قاضی، تنوع و گوناگونی بدانسان است که در کمتر مجموعه خصوصی می‌توان نظیر آن را یافت؛ چرا که در برگزیده آثار ارزشمندی از دوره مغول (سده هفتم هجری)، تیموری، صفوی و قاجار است. این مجموعه از نظر خطوط گوناگون و تنوع خوشنویسان و ملیت آنان نیز نفیس است. معرفی دقیق تمامی آثار این مجموعه گران‌سنگ، به یقین از حوصله مقاله‌ای چنین، خارج است و از آنجا که این آثار را صرفاً از تصاویری غیر حرفه‌ای و گاه ناقص که در اختیار داشته‌ایم، معرفی و شناسایی می‌کنیم، نمی‌توان به تمامی نکات شایسته و بایسته پرداخت؛ چرا که از برخی نسخه‌ها، تنها یک یا دو صفحه عکاسی شده و برخی از انجامه‌های نسخه‌ها، دیگر صفحه‌ها را نداشته و نیازمند حدس و گمان شده‌اند. گاه تصاویر شفاف و خوانا نبوده و گاه در پرسپکتیو گرفته شده است؛ با این حال برای پی بردن به نفایس این مجموعه، نکاتی را در باب برخی از تصاویر به دست آمده به نظر علاقه‌مندان می‌رسانیم:

تصویر ۱: انجامه نسخه‌ای است به خط نستعلیق پخته و عالی که رقم سلطان علی را با تاریخ ۹۲۳ ق دارد. این اثر را به گمان بسیاری توسط هنرمندی که عیار خطش از سلطان علی بیشتر و شهرتش کمتر بوده، جعل شده است؛ چرا که سلطان علی مشهدی از سال ۹۱۱ ق از هرات به زادگاهش مشهد بازگشت و در سال ۹۲۶ ق در همانجا به دیار باقی شتافت. سلطان علی در این زمان (۹۲۳ ق) حدود ۸۲ سال داشته و با توجه به یکدستی و پختگی خط، باید در دهه‌های پس از وی، کتابت شده باشد.

تصویر ۲: انجامه‌ای از کاتبی گمنام که عماد نور کمال رقم کرده است و تاریخ ۸۷۱ ق دارد. از این هنرمند، اثر دیگری دیده نشده است.

تصویر ۳: انجامه‌ای است از کاتبی گمنام که به خط ثلث و طلای محلول نوشته و سپس تحریر (دورگیری) شده است. می‌دانیم که برای محلول کردن طلا، مفتول نازکی از آن در میان دو لایه چرم گذاشته و می‌کوبیدند تا پهن و بسیار نازک گردد، پس از آن، طلا را در کاسه‌ای کوچک با صمغ می‌ساییدند و محلول «زرخل» به دست می‌آمد. این محلول با قلمو نیز قلم‌مو و قابل استفاده بوده است. این نسخه به خط ابوالبقاء بن علی الدمشقی در ۷۲۱ ق نوشته شده است.

تصویر ۴: انجامه نسخه‌ای از اربعین (ترجمه جامی) است که به قلم خوشنویس شهید، مالک دیلمی در ۹۴۹ ق. نگاشته شده است. گفتنی است که در مجموعه قاضی آثار دیگری نیز از همین هنرمند دیده می‌شود.

تصویر ۵: انجامه‌ای از سلطان محمود کاتب در ۹۵۰ ق است این کاتب را نباید با شاه محمود کاتب (نیشابوری) اشتباه کرد. از سلطان محمود، آثار چندانی دیده نشده است.

تصویر ۶: نسخه‌ای از مناجات منظوم علی (ع) با ترجمه فارسی آن است. این اثر رقم احمدالحسینی

المشهدی الکاتب را دارد. وی شاگرد میرعلی بوده و مقدمه مرقع امیر غیب بیک (در توپ قاپی استانبول) هم از آثار اوست. آثار تاریخ دار وی میان سالهای ۹۶۵ تا ۹۸۲ ق نوشته شده است.

تصویر ۷: انجامه نسخه‌ای از اربعین (ترجمه جامی) است به خط سلطان احمد هروی در ۹۰۴ ق که در استانبول کتابت شده است. دو نکته جالب این که در ترقیمه عبارت «محمد و آله» هست و این پیش از استقرار شاه اسماعیل اول در ۹۰۷ ق و رسمی شدن تشیع است؛ دیگر این که یک صدو بیست سال پیش از شهادت میرعماد و نفوذ گسترده نستعلیق در هند و عثمانی نگاشته شده است و بسیار در خور بررسی است.

تصویر ۸: انجامه نسخه‌ای به خط رقاع و به روش رنگه‌نویسی است از کاتبی گمنام که شیخ محمدبن شیخ کمال سبزواری است و تاریخ نسخه در زیر مهر بزرگی است که در تصویر موجود خوانا نیست.

تصویر ۹: انجامه نسخه‌ای به خط نستعلیق محمدبن علی شریف بغدادی در ۹۵۷ ق است.

تصویر ۱۰: انجامه‌ای به خط کاتبی گمنام که محمد شیرازی است و تاریخ ۹۴۳ ق دارد.

تصویر ۱۱: انجامه نسخه‌ای از اربعین (ترجمه جامی) است به خط محمود مذهب هروی که در مکه و به سال ۹۶۰ ق تحریر شده است. دکتر بیانی این هنرمند را در صفحه ۸۹۴ کتاب احوال و آثار خوشنویسان معرفی کرده است.

تصویر ۱۲: انجامه نسخه‌ای دیگر از اربعین است که توسط خوشنویسی گمنام که نامش سلیم بوده، نگاشته شده است. این نسخه در سال ۸۸۶ ق در مشهد تحریر شده و حاشیه صفحات آن نیز با ابر و باد زیبایی‌ترین شده است.

تصویر ۱۳: انجامه نسخه‌ای که رقم باباشاه اصفهانی را در ۹۷۹ ق دارد این اثر به جهت شهرت بابا شاه میان سالهای ۹۷۴ تا ۹۹۴ ق تحریر شده و وی در ۹۹۶ ق درگذشته است.

تصویر ۱۴: چلیپایی با رقم عمادالملک الحسنی القزوینی در ۱۰۲۲ ق در اصفهان. این چلیپا اگرچه بسیار عالی و با عیار است، بی‌گمان نقل و یا جعل شاگردان و پیروان میرعماد باشد؛ چرا که میرعماد از چنین رقمی به ندرت استفاده کرده، اما این شعر را با همین ترکیب و دانگ قلم، بارها نوشته است.

تصویر ۱۵: انجامه نسخه‌ای به خط پخته مالک دیلمی در ۹۵۶ ق که برای شخصی به نام حافظ حسین بابا فرجی نگاشته است. مالک تا سال ۹۶۹ ق می‌زیسته است (نک: احوال و آثار خوشنویسان، دکتر مهدی بیانی، صص ۵۹۸ و ۱۱۳۳).

تصویر ۱۶: سطری است که رقم فتحعلی شاه قاجار (حک: ۱۲۵۰ - ۱۲۱۱ ق) را دارد. از وی رقمه‌هایی در کتابخانه کاخ گلستان و کتابخانه مجلس نیز وجود دارد.

تصویر ۱۷: رقمی است در برگبرنده مناجات خواجه عبدالله انصاری با رقم میرعلی الکاتب در ۹۲۰ ق این مرقع بسیار ارزشمند، تأیید کننده این نکته است که میرعلی هروی پس از درگذشت سلطان حسین بایقرا (در ۹۱۱ ق) در حمایت خواجه حبیب الله ساوجی بوده است، تا این که در سال ۹۳۵ ق به اجبار به بخارا برده شد. این مرقع از آثار اصیل وی بوده و بعید است که از آثار مجعول باشد. همچنین می‌دانیم میرعلی کاتب، میرعلی سلطانی، علی الحسینی و ... وجود داشته که شناسایی میرعلی کاتب هروی (همان علی الحسینی) را

بسیار دشوار ساخته است. این اثر همراه با مرقع نی نامه جامی (در کتابخانه دانشگاه تهران) و گزیده بوستان (در کتابخانه مجلس شورا) و رقع‌هایی از مرقع گلشن (در کتابخانه کاخ گلستان) می‌تواند معیار تشخیص اصالت دیگر آثار وی باشد.

تصویر ۱۸: چلیپایی از میرعلی کاتب که بسیار پخته و با عیار است.

تصویر ۱۹: چلیپایی با رقم گوهرشاد که همان دختر میرعماد است. وی پس از درگذشت میرعماد (در ۱۰۲۴ ق) تا سال ۱۰۳۸ ق می‌زیسته است.

تصویر ۲۰: چلیپایی با رقم علی رضای عباسی. این قطعه اگر چه تاریخ ندارد ولی با توجه به نسبت عباسی و پختگی خط، می‌بایست پس از سال ۱۰۰۱ ق. تحریر شده باشد. علی‌رضا تا حدود ۱۰۳۸ ق در قید حیات بوده است و می‌دانیم که جز نستعلیق، در خط ثلث نیز از سرآمدان به شمار می‌رود.

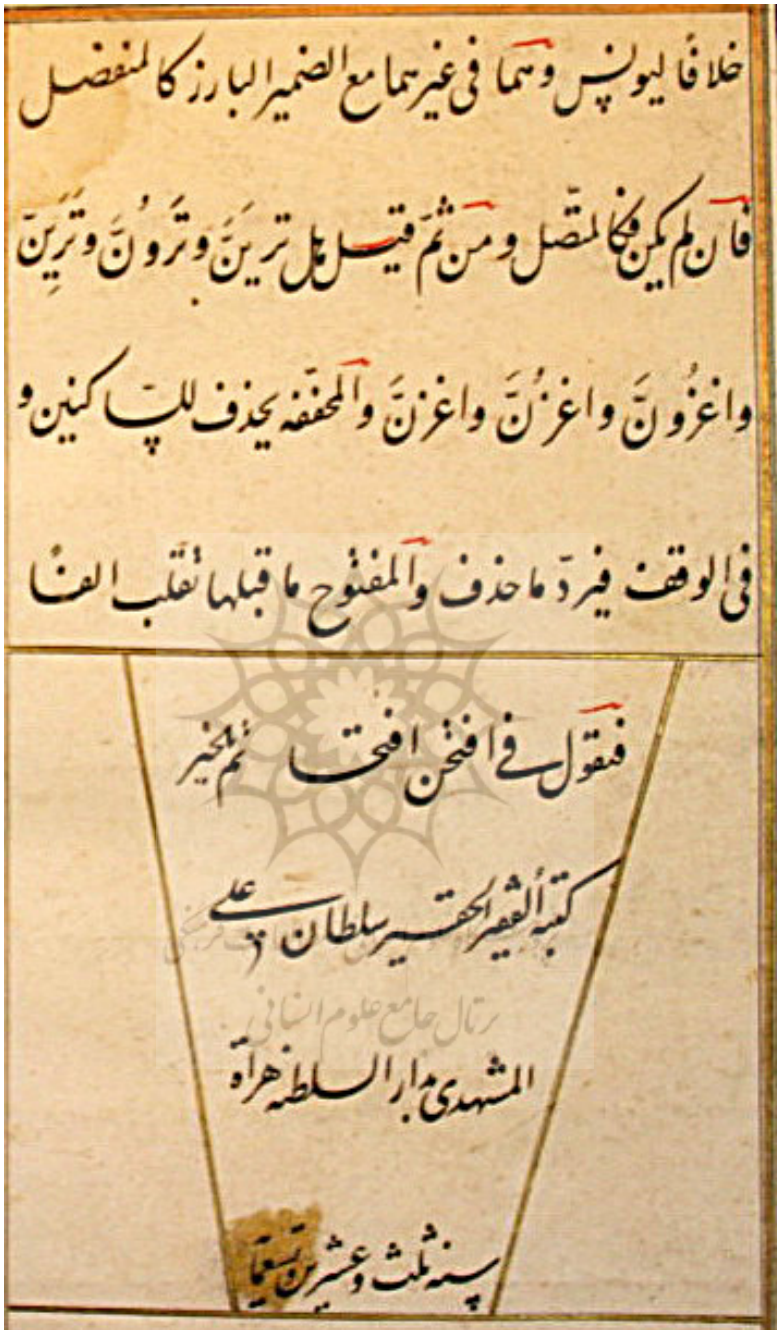
تصویر ۲۱: چلیپایی از سروده‌های سعدی و با رقم شاه محمود. شاه محمود تا سال ۹۸۲ ق در قید حیات بوده و گفتنی است که وی بیشتر به کتابت علاقمند بوده تا قلم‌های جلی و درشت. وی نخستین قرآن نستعلیق را در سال ۹۴۵ ق (در موزه توب قایی استانبول) نگاشته است.

تصویر ۲۲: چلیپایی با رقم خوشنویسی گمنام که نامش علی المعروف است و تاریخ ۱۱۲۰ ق را دارد. وی سروده مشهور میرعلی را (هنگامی که در بخارا بوده است) کتابت کرده است. این سروده به قلم خود میرعلی هم کتابت شده و اکنون در مرقع گلشن (در کاخ گلستان) وجود دارد. در آن قطعه اگر، میرعلی مصراع چهارم این چلیپا را به صورت «چون گدایان جگر از بهر معیشت خون شد» نمی‌نگاشت، بی‌شک بزرگان و اهل بخارا، قطعه یاد شده را از میان می‌بردند و یا همچون چلیپای «علی المعروف واژه بخارا را پاک می‌کردند».

تصویر ۲۳: متن کتابت شده از شأن نزول حدیث قدسی «ولایة علی بن ابی طالب حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی»، این اثر از نفایس مجموعه قاضی است و رقم خوشنویس شهید دوره قاجار، غلام رضا اصفهانی را در سال ۱۲۹۹ ق. دارد که برای حشمت‌الدوله عبدالله میرزا نوشته است. غلامرضا این متن را بار دیگر در همان سال ۱۲۹۹ ق با ترکیبی دیگر نوشته که در کتاب مرقع نگارستان (از احمد سهیلی خوانساری) پیش از این به چاپ رسیده است. خوشنویسان دیگری چون محمد حسین شیرازی (کاتب السلطان) نیز این متن را چند بار با ترکیبی نزدیک به این قطعه نگاشته‌اند.

تصویر ۲۴: انجامه نسخه‌ای است به خط علاءالدین تبریزی، خوشنویس بزرگی که شاگردانی چون عبدالباقی تبریزی و علی رضای تبریزی (عباسی) را تربیت کرده است.

علاءالدین این اثر را در ۹۸۵ نگاشته و می‌دانیم که تا سال ۱۰۱۰ ق در قید حیات بوده است. با درگذشت قاضی، این مجموعه نفیس در مجموعه‌های گوناگون و برخی موزه‌ها پراکنده خواهد شد و درینا که پیش از این فروپاشی، این مجموعه با تصاویر مناسب و شرحی شایسته، مکتوب نشد تا دست کم در پژوهش‌های خط و خوشنویسی علاقه‌مندان را یاری رساند.

تصویر ۱

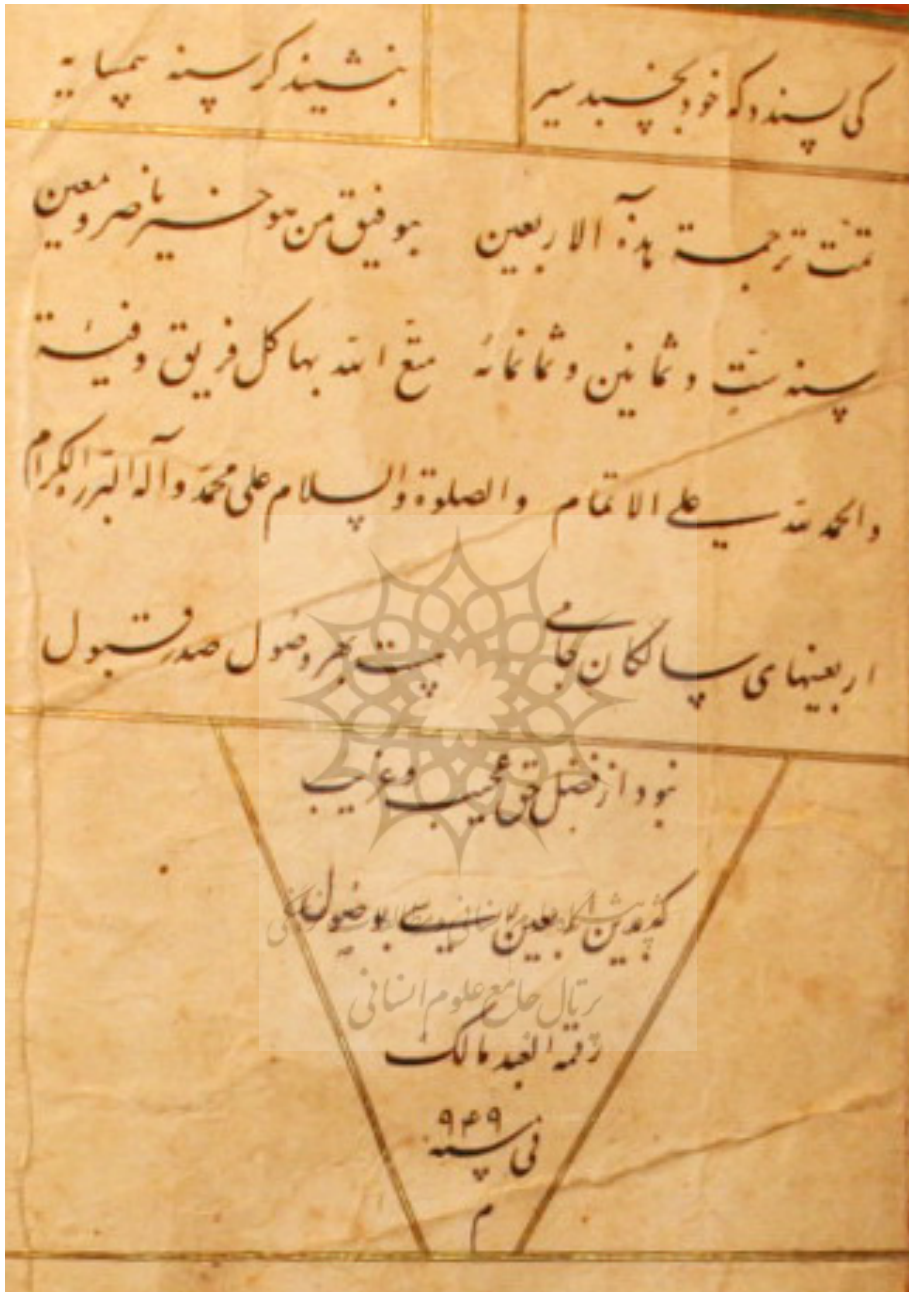

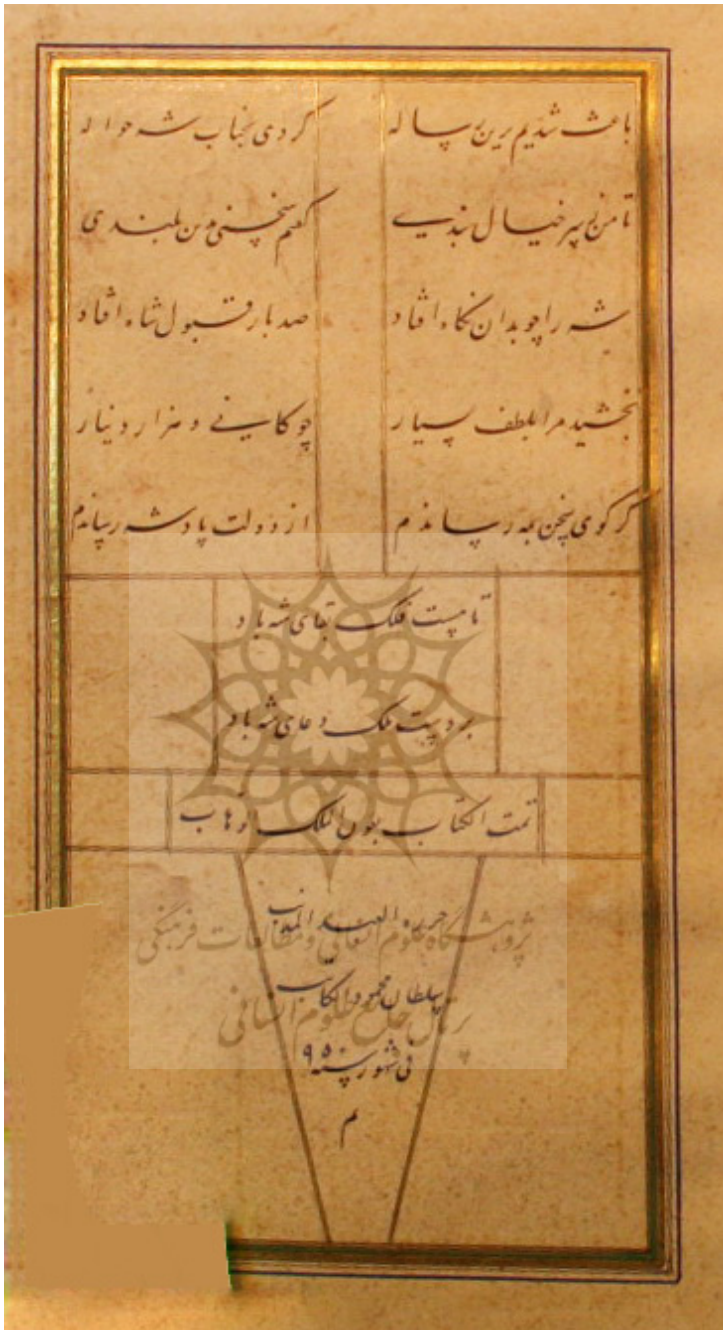
تصویر ۲

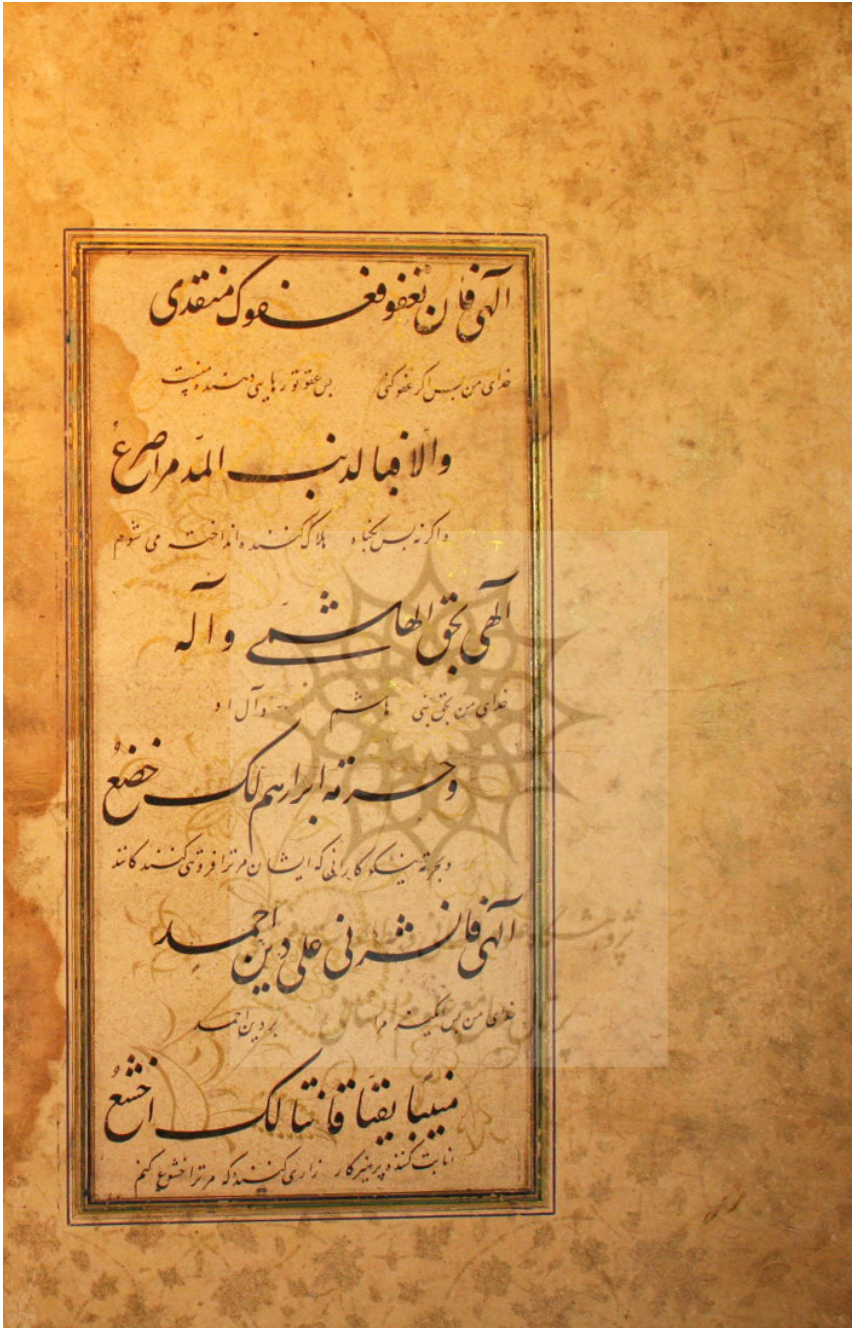
پیام بہارستان / ۲۰، س ۱، ش ۴ / تابستان ۱۳۸۸

تصویر ۳

تصویر ۵

پانزده شب از روز زانفاس می باید گرفت و اگر میان ولادت
اول و دوم ده روز گذشته هر یک نفاسی است هر چو
که با ولادت اول دیده تا ده شب از روز مرجه دیده تمام
نفاس اول است و خونی که با ولادت آخر دیده تا ده شب از روز

دیگر هر چه بود تمام

نفاس آخر است

مقت به النسخه الشریفة

بتاریخ شهر جمادی اول

سین

حسین

شیراز، مکتب علمیه و مطالعات فریبگی

و السعاده

الفه الفقیرالله محمد بن علی
الشریف البغدادی ختم الله علیها

محمد

تصویر ۱۰

تصویر ۱۱

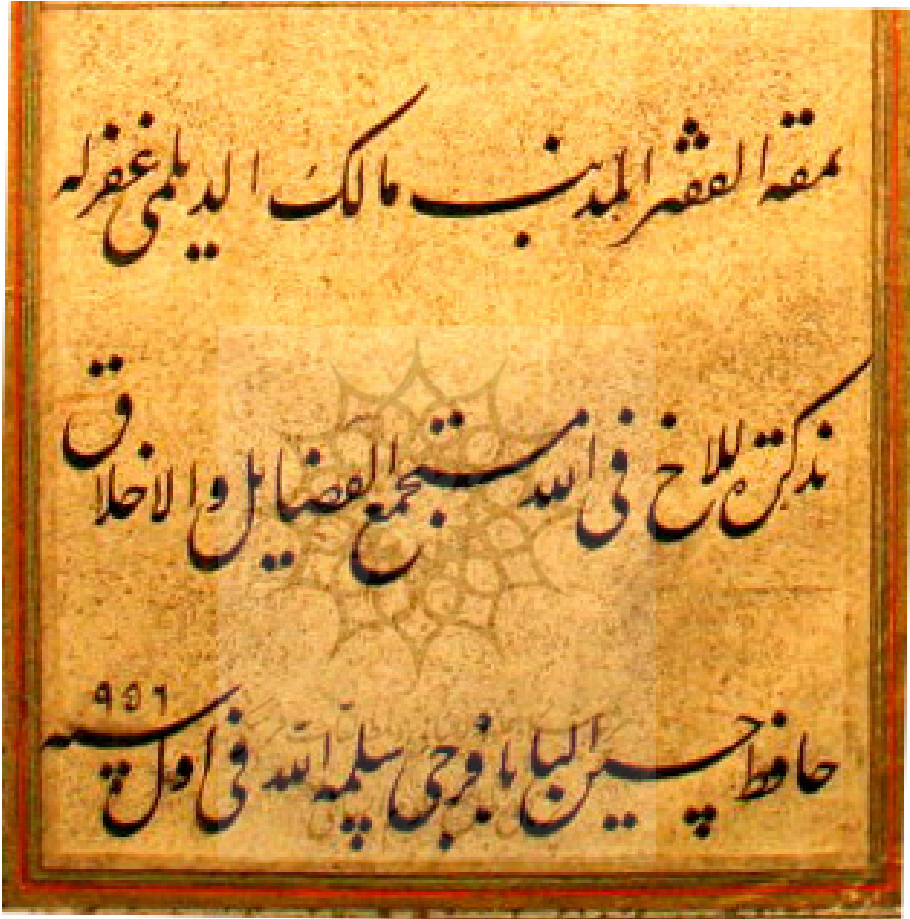

تصویر ۱۲

تصویر ۱۴

تصویر ۱۷

تصویر ۱۸

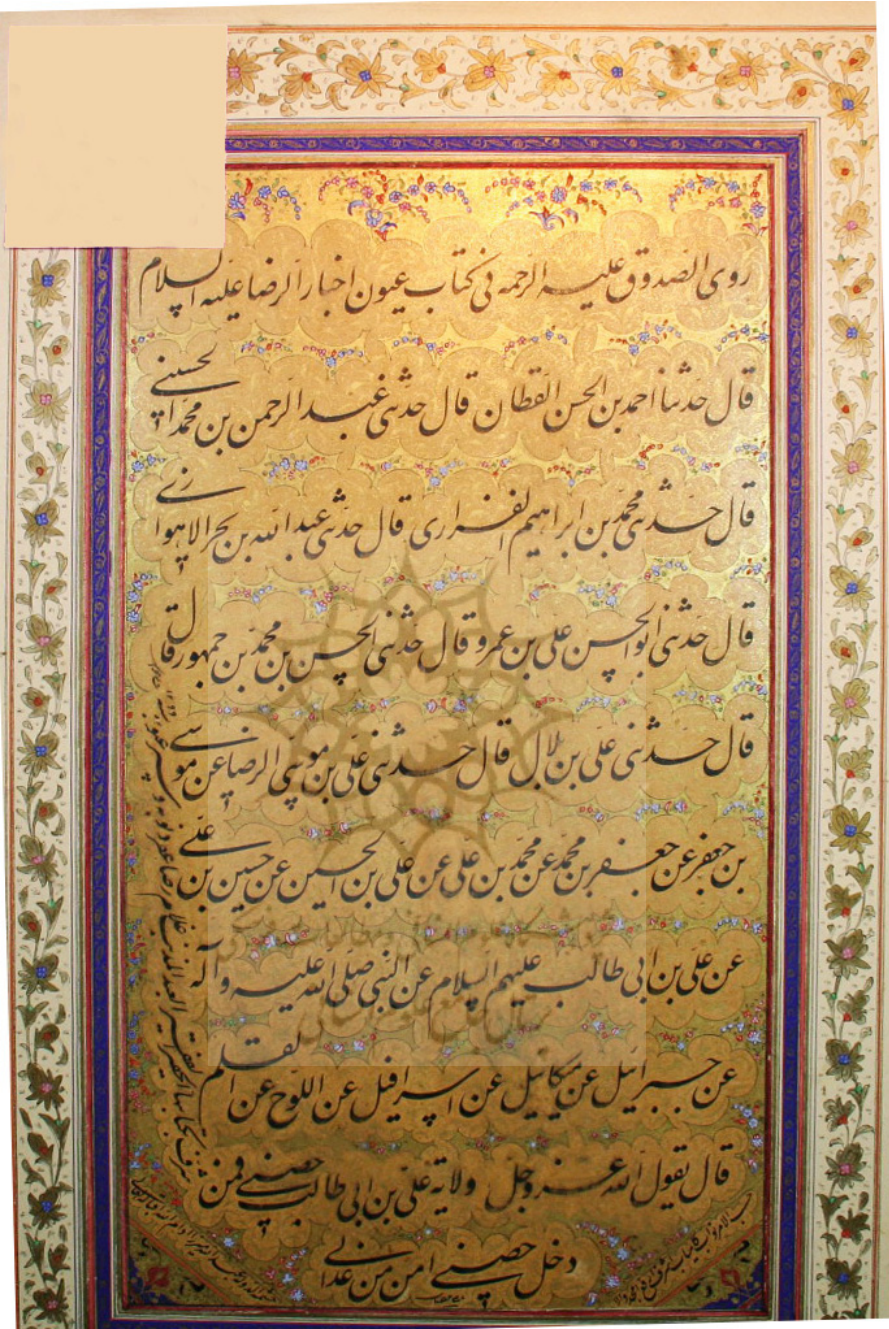

تصویر ۲۰

تصویر ۲۱

تصویر ۲۴